

Subtilitatea formelor discursive în esul *Grădina de piatră* de Nikos Kazantzakis

Amalia Drăgulănescu*

The Subtlety of Discursive Forms in Nikos Kazantzakis' *Grădina de piatră*

Abstract:

This article presents the proteicity of some forms of discourse which combines aesthetics and representations, referring to mentalities and even ideology, in a genuine kind of metatext. Being a pretext for his atipic literature with philosophical insertions, Nikos Kazantzakis' voyages in China and Japan create the appropriate atmosphere for a temperate fiction and a hyperbolic reality. From this perspective a realistic allegory about the *eternal China* and the fragile Japan, two sources of chaos and wisdom in the same time, arises. Prefiguring some patterns of a *sui generis* postmodernism, this writing includes several topical ideas like the universality of a unique religion, the intercultural changes and even the idea of a mankind which recovers the signs of the humanity.

Keywords: voyage accounting, the category of sublime, Oriental mystique, spiritual pilgrimage, ultimate reality

Eseul care îmbracă forma unui roman de idei, *Grădina de piatră*, compus la Egina de către scriitorul grec Nikos Kazantzakis și apărut inițial în 1936, pare desuet și totuși purtător al unui mesaj de vădită actualitate. Cartea constituie și un manifest care, deși nu scapă de leștul existențialismului, tentează depășirea acestuia, mergând mai departe înspre o viziune universalistă, antiistorică și totalizatoare. De la *Ascetica* sa riguroasă, publicată cu mai bine de un deceniu mai devreme, cugetătorul elen încearcă o esențializare a propriei perspective, căutând să se depărteze de paradigma occidentală plămădită încă din vechime pe teritoriul Greciei, aflată bineînțeles la antipozii Orientului Îndepărtat. De aceea, scrierea respectivă reprezintă și o amplă relatare de călătorie, implicând descoperirea Chinei și Japoniei, cu un ochi aproape virgin și printr-o receptare nedistorsionată de mentalitatea vestică, în sensul larg al cuvântului. Volumul devine astfel și o modalitate de autocritică, de cântărire plină de îndoieli a propriei identități pornind la modul odiseic în căutarea alterității. Nu în ultimul rând, proza aceasta poate fi echivalată, în mod paradoxal, cu un macropoem închinat lumii fascinante sino-

* Scientific Researcher 3rd grade, PhD, A. Philippide Institute of Romanian Philology, Romanian Academy, Iași Branch, Romania, amalita004@yahoo.com

nipone. Pretextul descrierii extinse, căpătând dimensiuni de alegorie ori chiar de parabolă, rămâne în definitiv un soi de amenajare teritorială, ori mai degrabă o cultivare lăuntrică, precunoscuta grădină a lui Voltaire metamorfozându-se pe neașteptate în tulburătoarea ordine asimetrică din jardinologia asiatică, mai ales la modul figurat:

Această grădină este un deșert de nisip, și pe acest nisip vreo cinsprezece pietre mari și mici, împrăștiate ca din întâmplare. Poetul chinez care acum trei secole o aranjase avea o intenție explicită: să sugereze imaginea unui tigru fugind. (Kazantzakis, 2018: 252)

După cum se știe, tigroaica, la Kazantzakis, acoperă simbolistica voiajului inițiativ, și în acest caz, subînțelesurile unei mistici orientale care nu este niciodată pe deplin cunoscută. Tot în chip de *tigri flămânzi* apar și cele cinci simțuri ale omului cu ajutorul cărora va cunoaște, atât cât este omenește cu putință, un vast teritoriu în care contrariile se conciliază în cele din urmă. Cât despre actualitatea scrierilor kazantzakiene, cunoscutul său exeget Peter Bien notează: “He predicted that it would last 200 years. Thus, perhaps he will still be needed and read in the twenty-second century as well as the twenty-first”¹ (Bien, 2010:6). Mai întâi, Japonia, *cu pasiuni teribile supuse unei forme disciplinate și zâmbitoare*, devine un fel de mentor al prefacerii interioare a gânditorului care provine tocmai din Elada. Patima de îndrăgostit pentru idealul nipon se complică apoi odată cu adorația trecătoare pentru o femeie, Joshiro-san, ce se dovedește în cele din urmă spioană și curtezană, japoneza având un adevărat cult pentru moartea fecundă. Dincolo de numeroasele aparențe, aidoma tentaculelor de caracatiță, scriitorul notează imperturbabil: „Cel ce posedă o privire sublimă este singurul care, într-o fulgerare de-o clipă, vede în același timp masca atât de frumoasă și chipul înspăimântător de dincolo de mască” (Kazantzakis, 2018: 18). Este interesant de observat că *Grădina de piatră* este și singura dintre puținele proze kazantzakiene în care figurează ca protagonist, discursul filosofic al autorului suprapunându-se așadar peste vocea emoționa(n)tă a naratorului. Pe alocuri, ca în psalmodierile corului antic, apar unele interludii în care eseistul își desfășoară adâncile reflecții despre *Umanitate, Pământ, Datorie, Viziune, Acțiune*, regăsite și în exercițiile „ascetice” așternute pe hârtie atunci când se afla în Germania, înainte de anii 30. Între paginile cărții se regăsesc, de altfel, *pensée*-urile unui adevărat vizionar, ca în următoarele rânduri: „Viziunea m-a copleșit; a durat doar o secundă; dar am avut

¹ „El prezicea că vor dura 200 de ani. De aceea, poate că [aceste scrieri] vor fi căutate și citite în secolul al XXI-lea în aceeași măsură ca și în secolul al XX-lea” [t. n.]

timp să văd catedralele, și bursele, și bordelurile albilor în flăcări” (Kazantzakis, 2018:10). Pe de altă parte, opul acesta în care persistă exotismul, semnifică și un autentic breviar de imagologie. Dacă altădată venețianul medieval Marco Polo se contamina pe îndelete de mentalitatea chinezească, grecul din secolul al XX-lea, N. Kazantzakis rezistă cu greu mirajului oriental și își impune un soi de autodisciplină interioară, așa cum în mitologie, Ulysse încercase să țină piept ispitelor sirenelor... *Să trăiești cu bine, să mori cu bine, strunește-ți inima!* devine astfel un îndemn generalizator pentru *lupta inexorabilă*, după expresia kazantzakiană. Câteodată este atras de spectacularul religiei japoneze, ca îndată după aceea, în această aventură intelectuală, după cum singur o numește, să urmărească cu atenție ceremonialul sofisticat al ceaiului, Cha-no-yu. Când contemplă vreo grădină de pe lângă templele shintoiste, cu toate că nu înțelege mare lucru, și se crede, în mod paradoxal, doar un *barbar occidental*, întâlnește, pe rând, câte o abstracțiune distilată în peisajul alăturat: beatitudinea, inocența, solitudinea, voluptatea, mândria și grandoarea etc. Tot aici, se întâlnește ideea unei *ultimate reality*, al unei metamorfoze superioare prin intermediul căreia, menționează criticul literar D. Dombrowski: “The transubstantiation of matter into spirit is explicitly treated many times in theoretical and symbolic terms in Kazantzakis’ writings”² (Dombrowski, 1998:183)

Convins că *sabia este forma materializată a sufletului japonez*, autorul contemplă apoi statuia lui Buddha, care îl intrigă și îl încântă deopotrivă... Altădată, se trezește brusc la realitate și face o comparație frustă între pagode și fabrici, în chip de temple moderne. Kazantzakis adaugă iarăși la modul vizionar:

Aceste suflete eroice care ard în corpurile galbene au un farmec neliniștitor. Simți că ai evadat din satul gălăgios, Europa, și că dincolo de rasa albă există un alt univers, mai profund și mai periculos, pentru că are mai multă forță și grație. Mai multă demnitate umană. (Kazantzakis, 2018: 57)

Este aproape anecdotic episodul în care compune un haiku despre lumina pe care o oferă dinamul, ca motor metaforic al civilizației occidentale. De fapt, trecutul mitic și viitorul îndepărtat sunt cele două coordonate temporale pe care le are drept repere prozatorul grec. O altă dimensiune spirituală niponă care îi atrage atenția încordată este conceptul de *Fudoshin*, un fel de ataraxie înțeleasă în întregime doar pe tărâmul soarelui-răsare, un soi de *sens tragic al responsabilității*. La capătul celălalt, al înclinației către efemer, către lucrurile pieritoare, se află și preferința scriitorului pentru simbolistică: steaua, crizantema, crapul ca

² „Transubstanțierea materiei în spirit se regăsește în mai multe rânduri în termeni simbolici și teoretici în scrierile lui Kazantzakis” [t.n.]

simbol al rezistenței fiind, de asemenea, elocvente pentru înțelegerea unei mentalități aparte. „Voi, albi, complicați toate lucrurile; creierul vostru este un mușuroi inextricabil. Japonia este mai simplă, adică mai enigmatică pentru creierul vostru de albi” (Kazantzakis, 2018: 67), afirmă personajul Kughe-san, un amic din studenție. Cât despre capacitatea de transfigurare a lucrurilor prin intermediul călătoriei, critica literară a remarcat, în acest caz, că “The modern spirit is revealed through the symbol of travel, which he expresses as an urge, a satisfaction and a means of self-fulfillment”³ (Aldridge, 1972: 303) Atunci când nu este fermecat de misterele minusculei insule japoneze ori a nesfârșitului „continent”, prozatorul analizează cu dezgust această *colonie de maimuțe* și defectele ori chiar viciile asiaticilor: opiul, aventura pe mare și femeile. Scriitorul însuși este sedus de mișcările unei frumoase dansatoare, numită O-Kuni, care par să atingă perfecțiunea... Din când în când, strecoară unele metafore percutante, spre deliciul cititorilor: imaginea viermelului de mătase care se prefacă în fluture; China plămădită din mълul fluviilor și din excrementele milioanei sale de locuitori; fiecare ființă umană imaginată ca o adevărată cloacă, în sfârșit, *scoarța groasă, elastică și fecundă* a Chinei. Iată cum descrie Kazantzakis prostituatele din inima Shanghai-ului:

Păunii de noapte, cocotele, se trezesc. Se împăunează, își îndreaptă penele una câte una, se rujează... Hamalii tăcuți se înclină, ele urcă în ricșele de catifea. O clipă, ridică piciorul, un fulger întunecat le dezvăluie coapsele prin deschizătura rochiei. Altele parcurg străzile cu pași mari, violenți, ca niște arhangheli galbeni (Kazantzakis, 2018: 96).

După cum se știe, de cealaltă parte, cam toate scrierile sale de tinerețe exacerbează stagnarea ori chiar degradarea occidentală, așa cum subliniază și un istoric literar grec din anii ‘70: “All his works in his first period are dominated with the desperate feeling of the decline of Western Civilization. The forms of life and the ideas which for centuries have shaped the Western World are now rotten and decayed”⁴ (Laourdas, 1968: 158). Un personaj important în economia romanului este Li-Teh, un vechi prieten de la Oxford, un fel de suflet-pereche din cealaltă parte a lumii, dedicat cauzei chineze împotriva japonezilor. Indirect, afirmă despre acest personaj că este cumva posedat de *Chi*, o furie excesivă și neputincioasă. Într-un context mai larg, se face aluzie la răscoala

³ „Spiritul modern este relevat prin simbolul călătoriei, care este exprimat în chip de necesitate, satisfacție și mijloc de auto-împlinire” [t.n.]

⁴ „Toate scrierile lui din prima tinerețe sunt dominate de sentimentul acut al declinului lumii occidentale. Formele de viață, precum și ideile care au dat contur Vestului de secole întregi sunt acum putrede și decăzute” [t.n.]

boxerilor, o mișcare xenofobă și anticreștină violentă, petrecută în China la sfârșitul dinastiei Qing, pe la anul 1900. Multe reverberații ideatice din carte au ca punct culminant insinuarea că această țară enormă și aparent supusă, China, va deveni odată și odată stăpâna incontestabilă a lumii, făcând ca mesajul volumului să devină de o stringentă actualitate, după cum am mai menționat. Cât despre jurnalul propriu-zis al lui Kazantzakis despre Japonia și China, aflăm în subsidiar:

Cei care vor să cunoască în amănunt o cultură oarecum exotică față de cea europeană au toate datele și interpretările la îndemână. Cei mai apropiați de prezent – adică de secolul al XX-lea – și de ceea ce se consumă azi găsesc observații și analize pertinente despre spațiul Asia-Pacific. Nu lipsesc pasajele lirice, cu grădinile și palatele din Nara, Kobe și Kyoto, nici ceremonia ceaiului, nici comentariile despre samurai și Bushido, despre teatrul No și gheise, nici divagațiile savante despre țestoasa națiunilor, care ar fi milenara Chină (Manole, 2018).

O alegorie simplă despre zeul războiului și zeul înțelepciunii, introdusă între paginile scrierii, completează ideea că, dincolo de globalizare, a prezerva ideea de națiune este aproape o datorie. Câteodată pare deplasat că scriitorul face comparații între modul de gândire elen și mentalitatea asiatică, și cu toate acestea se întrevăd între cele două paradigme unele coordonate convergente: o anumită înțelepciune reținută, dar și o certă bucurie a vieții. Scrierea cu ideograme caligrafice rămâne și ea un mister pentru cunoscătorul alfabetului neogrec: „Ca și cum această scriere bizară era o junglă tenebroasă în care se încolăceau și se îmbrățișau amoros, ori se luptau cu furie, șerpilor seculari ai cunoașterii” (Kazantzakis, 2018: 126). Este impresionantă figura bătrânului mandarin care repetă într-o manieră stereotipă că Rusia este efemeră, Japonia este la fel de efemeră, și că numai China cunoaște eternitatea... Categoria sublimului, decantată în multe din scrierile acestui suflet elen rezidă și în relația destul de complicată dintre identitate și alteritate, cele două aflându-se mai degrabă într-o stare de completitudine: “The Self exists only in relation to the Other and this co-existence culminates in a dominance in the relationship insofar as the simple being of the Other deprives the Self of the complete certainty of its own existence. Hence it becomes a necessity for the subject either to reestablish the certainty of the totality of its existence on an equal relation with the Other or on the dominance over the Other⁵ (Petropoulou, 2000: 8)”.

⁵ „Sinele există numai în relație cu Celălalt și această co-existență culminează mai ales cu o dominanță în cadrul relației încât simpla ființare a Celuilalt privează Sinele de completa certitudine a propriei existențe. Așadar devine o necesitate pentru subiect ca să restabilească certitudinea totalității existenței sale printr-o relație echivalentă cu Celălalt sau prin dominarea Celuilalt” [t.n.]

Pe tărâmurii misterioase îndepărtate, personajul Nikos Kazantzakis, de această dată, încearcă și cei dintâi fiori ai dragostei, pentru chinezoaica Siu-lan, o făptură inefabilă, *suverană, distantă, imobilă*, care pare să fie pe jumătate din porțelan, pe jumătate de granit. Dacă iubirea se aseamănă cu un vultur pentru sufletul îndrăgostit, atunci tânărul grec își înecă amarul trecând prin cartierul rău famat Tamanoi, un adevărat bazar al trupurilor feminine. Din când în când, se transformă într-un estet, și contemplă artefactele miniaturale japoneze sau chinezești deopotrivă: „Această micuță Kwanon, zeița compasiunii, o statueta neagră, fusese scoasă din adâncul mării, acum treisprezece veacuri, de niște pescari. Fusese depusă chiar acolo, sub un biet acoperiș de paie” (Kazantzakis, 2018:146)”. Urmărind cu privirea, dar și cu toate simțurile, aceste frumuseți ori grozăvii din îndepărtata Asie, și transmițând subtil cititorilor propriile emoții, autorul devine, așa cum se auto-intitulează, nici mai mult, nici mai puțin decât un *om-orchestră*, un depozitar temporar al semnelor și semnificațiilor culturii și civilizației orientale. Alteori, este scuturat din visare ori din reverie de către amicul Kughe, care îi rostește în mod tainic: „Moartea este doar o invenție occidentală” (Kazantzakis, 2018:151): “The existing correlations of the eschatological aspects of human life manifest within the whole body of Kazantzakis’ writing. They tend to occur through sets of recurring patterns expressed by certain regularities of the chosen words and imagery⁶ (Zechowska & Smolinski, 2018: 281)”.

În acest jurnal compozit, scriitorul asistă uneori la discuții aproape filosofice cu venerabili *sensei* ori la dezvăluiri reținute despre viața intimă a gheișelor, în sensul larg al cuvântului:

Gheișa cea tânără a început să danseze în sunet de *shamisen*; o expresie ardentă și sobră, o nerăbdare febrilă impusă cu grație. În momentul în care pasiunea stă să izbucnească, ea se regăsește și revine la gestul fremătător al pudorii. Mima femeia care își așteaptă iubitul (Kazantzakis, 2018:153).

În această singură tentativă romanescă de dinaintea lui *Alexis Zorbas*, prozatorul își cristalizează viziunea subtilă asupra unui antagonism incomprehensibil între elementele marii unități primordiale. Mai departe, își exprimă crezul artistic și profund omenesc despre esența luptei umanității ca datorie cotidiană, pe de o parte, dar și de-a lungul generațiilor, ba chiar și prin intermediul diferitelor rase: albă, galbenă,

⁶ „Corelațiile existente referitoare la aspecte eshatologice ale vieții umane se manifestă pe tot parcursul operei lui Kazantzakis. Ele tind să apară prin intermediul unei serii întregi de tipare recurente exprimate prin anumite regularități în ceea ce privește imaginarii și cuvintele selectate” [t.n.]

neagră. Astfel, o călătorie în Orașul Interzis devine un alt pretext pentru adâncă meditație și pură melancolie:

Urc magnificele scări de marmură și un miracol imens se ivește sub flacăra privirii mele. Palate roșii, verzi, albastre se dezagregă încet în adierea ușoară; adun de pe jos bucățele de ghips și le frec între degete; simt praful luxurii de altădată acoperindu-mă ca un polen (Kazantzakis, 2018:173).

Când traversează împreună cu Siu-lan sălile de altădată ale Orașului interzis, cum ar fi gineceul imperial, jubilează și se tulbură în același timp... În altă ordine de idei, este copleșit de *acest mister lipsit de rușine numit dragoste*, cu toate că ea nu se va materializa până într-un sfârșit.

Cât despre stilul inconfundabil al lui Nikos Kazantzakis, aspirant la premiul Nobel în anul 1957, el rămâne unul versatil și purificat în același timp, serios și câteodată ludic, extrem de dens și fluent deopotrivă. “Despite its relentless and occasionally histrionic style, Kazantzakis manages to articulate something which will be discussed time and again: the identification of being and thinking, or in eschatological terms, of God and matter”⁷ mai completează Vrasidas Karalis (2018). *Rafinement, barbarie, efort supraomnesc al omului pentru a împlini o lucrare eternă* sunt, de altfel, sintagme care caracterizează sufletul asiatic. Numeroase paralele, între miturile ori simbolurile europene și religia ori ideologia asiatică întăresc în mod paradoxal ideea că, totuși, umanitatea are puncte comune de întâlnire. Dincolo de unele aspecte controversate, cartea oferă o lectură imagologică profitabilă, seducătoare și destul de tranșantă în ordinea deosebirilor dintre rasa albă și rasa galbenă. Femeile nipone sau chinezoaicele se dovedesc niște ființe supranaturale pentru europenii care confundă plăcerea ieftină cu rafinamentul prețios:

Suple, foarte slabe, fără sâni, fără șolduri, drepte și tăioase ca niște săbii. Fuste de mătase albastră, neagră, roșie despicate de-a lungul coapsei și a gambei. Merg repede. La fiecare pas, trupul gol și lucios se descoperă și strălucește ca o armură de oțel. (Kazantzakis, 2018:216).

În definitiv, sufletul închipuit ca o spadă de Toledo, rămâne un leit-motiv al scrierilor kazantzakiene. *Grădina de piatră*, una dintre cele dintâi încercări literare ale scriitorului, constituie un material de genetică literară de bună calitate: de aici se desprind câteva din semnificațiile fundamentale ale operei sale care, aproape involuntar, se apropie de unele implicații postmoderne. “Kazantzakis’ spiritual pilgrimage, this succession of enthusiasms ideologies and allegiances, may seem

⁷ „În pofida stilului său persistent și uneori histrionic, Kazantzakis reușește să articuleze acel ceva despre care se va discuta permanent: identificarea ființei și cugetării sau, în termeni eshatologici, a lui Dumnezeu și a materiei.” [t.n.]

wearing and futile to many contemporary readers, for our age seems to have given up on the idea of the great Quest.”⁸ (Scheper, 1967)

REFERINȚE:

Aldridge, A.O., *The Modern Spirit: Kazantzakis and His Contemporaries*, in “Journal of Modern Literature”, vol. 2, no. 2, Nikos Kazantzakis Special Number (1971-1972), p. 303.

Bien, P., *Why Read Kazantzakis in the Twenty-first Century?*, in “Journal of Modern Greek Studies”, supplement to vol. 28, no. 1, May 2010, p. 6.

Dombrowski, D., *Kazantzakis and God*, in “Ultimate Reality and Meaning”, University of Toronto Press, vol.21, Issue 3, September 1998, p. 183.

Karalis, V., *Nikos Kazantzakis and the Temptations of Writing*, in “Sydney Review of Books”, March 2, 2018
<https://sydneyreviewofbooks.com/essay/nikos-kazantzakis-and-the-temptations-of-writing/>, 28 decembrie 2020.

Kazantzakis, Nikos, *Grădina de piatră*, București, Humanitas, 2018.

Laourdas, B., *Ideas and Ideals in Contemporary Greek Literature*, in “Balkan Studies”, vol. 9, no. 1, p. 158
<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/BalkanStudies/article/view/784>, 20 ianuarie 2021.

Manole, C., *De la Mishima și Camus la Kazantzakis*, în „Observator cultural”, 2018, nr. 920, <https://www.observatorcultural.ro/articol/de-la-mishima-si-camus-la-kazantzakis/>, 16 decembrie 2020.

Petropoulou, E., *Gender and Modernity in the Work of Hesse and Kazantzakis*, in “Comparative Literature and Culture”, vol. 2, issue 1, 2000, p. 8, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1065>, 10 decembrie 2020.

Zechowska, S.W. and Smolinski, A., *Of Death, Sensuality and Desire: Revisiting N. Kazantzakis' Zorba the Greek* – 5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2018, www.sgemvienna.org, SGEM2018 Vienna ART Conference Proceedings, 19 - 21 March, 2018, vol. 5, issue 6 (1), p. 281.

⁸ „Pelerinajul spiritual al lui Kazantzakis, această succesiune de ideologii pline de entuziasm și alianțe, în sens larg, poate părea fastidios și futil multor cititori contemporani, pentru că epoca noastră pare să fi renunțat la ideea marii Căutări” [t.n.]